

The professional component of Me-social of young men was studied with the help of two methods: «The study of training motivation in higher school» (L.A. Holovei, E.F. Rybalko), «Motives of choice of profession» (R.V. Ovcharova).

After analyzing the results, we concluded that the main motive for choosing the profession was an internal socially significant motive. It indicates a low level as understanding yourself and your needs. Having analyzed the obtained results according to the first method we made a conclusion that students lived by one day, respectively, the problem of self-realization for the modern student at the moment was not a primary concern in life. Having analyzed the second method we came to the conclusion that boys were more focused on a diploma in the formal acquisition of knowledge, directly related to the social and economic condition of the modern Ukrainian society and acute problems of employment in their field. The study showed the possible perspectives of the work in this subject because, after analyzing the indices that were obtained during the study, we can conclude that the problem is urgent because, firstly, it is rarely studied, and secondly, the lack of researches on the formation of Me-social by means of Gestalt-therapy.

Key words: formation, subsphere, Me-social, youth, socialization, identification, motive, mechanisms, self-image.

Received October 15, 2014

Revised November 10, 2014

Accepted December 07, 2014

УДК 159.922:378

О.В. Савицька

sawytska@rambler.ru

Динаміка професіоналізації свідомості на різних етапах підготовки у виші

Savytska O.V. Dynamics of professionalization of consciousness at various stages of training at higher educational institution / O.V. Savytska // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 27. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 470–486.

О.В.Савицька. Динаміка професіоналізації свідомості на різних етапах підготовки у виші. Автором охарактеризовано основні підходи до дослідження свідомості та професійної свідомості (системний, структурно-динамічний, особистісно-діяльнісний, психосемантичний),

з'ясовано сутність професійної свідомості та описано структурно-функціональну модель професійної свідомості Н. І. Гусякової, двокомпонентну модель професійної свідомості В. В. Єрмоліна, трикомпонентні моделі професійної свідомості. Найбільше уваги приділено, так званій, функціональній структурі професійної свідомості. Зазначено, що професійна свідомість тлумачиться як форма відображення професійної реальності, як інтегральне особистісне утворення суб'єкта діяльності. Професійна свідомість, як динамічна система, компоненти якої зазнають якісних змін в процесі професійної підготовки у виші, розвивається і формується впродовж усього професіогенезу. Автором охарактеризовані основні цілі професійної підготовки та особливості студентів заочної форми навчання, які можуть впливати на специфіку професіоналізації їх свідомості. В статті представлено результати емпіричного вивчення специфіки змісту професійної свідомості студентів на різних етапах професійної підготовки у виші. Встановлено, що існують суттєві відмінності у становленні професійної свідомості студентів денної та заочної форми навчання, що визначаються впливом на цей процес не лише професійної підготовки у виші, але й професійної діяльності, яку здійснюють студенти-заочники; з'ясовано, що напрям підготовки суттєво не віддзеркалюється у професійній свідомості, окремих її складових, основні відмінності викликані лише етапом професійної підготовки у виші; порівняння розвитку діагностованих функцій професійної свідомості: професійного цілепокладання; ставлення; знання і прогнозів; ідентифікації, засвідчує неоднорідність їх розвитку в межах професійної підготовки у виші, зокрема, недостатньо формується функція ідентифікації.

Ключові слова: вища професійна освіта, професійний розвиток особистості, професіоналізація, свідомість, професійна свідомість, структура професійної свідомості, діагностика професійної свідомості, професійні установки.

О.В.Савицкая. Динамика профессионализации сознания на разных этапах подготовки в вузе. Автором охарактеризованы основные подходы к исследованию сознания и профессионального сознания (системный, структурно-динамический, личностно-деятельностный, психосемантический), выяснены сущность профессионального сознания и описаны структурно-функциональная модель профессионального сознания Н. И. Гусяковой, двухкомпонентная модель профессионального сознания В. В. Ермолина, трёхкомпонентные модели профессионального сознания. Большое внимание уделено, так называемой, функциональной структуре профессионального сознания. Профессиональное сознание истолковывается как форма отображения профессиональной реальности, как интегральное личностное образование субъекта деятельности. Профессиональное сознание, как динамическая система, компоненты которой подвергаются качественным изменениям в процессе профессиональной подготовки в вузе, развивается и формируется на протяжении всего професіогенеза. Автором охарактеризованы

основные цели профессиональной подготовки и особенности студентов заочной формы обучения, которые могут влиять на специфику профессионализации их сознания. В статье представлены результаты эмпирического изучения специфики содержания профессионального сознания студентов на разных этапах профессиональной подготовки в вузе. Установлено, что существуют различия в содержании профессионального сознания студентов дневной и заочной формы обучения, которые определяются влиянием на этот процесс профессиональной деятельности, которую осуществляют студенты-заочники; выяснено, что специализация существенно не отражается в содержании профессионального сознания, отдельных его составляющих, основные отличия вызваны только длительностью профессиональной подготовки в вузе; сравнения развития диагностируемых функций профессионального сознания: профессионального целеполагания; отношения; знания и прогнозов; идентификации, свидетельствует о неоднородности их развития в рамках профессиональной подготовки в вузе, в частности, недостаточно формируется функция идентификации.

Ключевые слова: высшее профессиональное образование, профессиональное развитие личности, профессионализация, сознание, профессиональное сознание, структура профессионального сознания, диагностика профессионального сознания, профессиональные установки.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Наразі гостро стоїть проблема докорінних змін у системі професійної підготовки фахівців, які б позначалися передусім на процесі та результаті професійного становлення особистості. Саме орієнтація на особистісні параметри розвитку дозволить перейти на якісно новий рівень фахової підготовки у виші. Одним з центральних інтегральних особистісних утворень, що зазнають суттєвих змін в цей період розвитку особистості та водночас впливає на специфіку його протікання, є професійна свідомість. У ній зосереджені основні протиріччя між практикою і змістом підготовки фахівця та його конкретною професійною діяльністю; ефективність професійної діяльності фахівця залежить від змістових та динамічних характеристик його професійної свідомості. Становлення професійної свідомості, як засвідчують психолого-педагогічні дослідження, відбувається на всіх етапах професіогенезу, але ознак системності набуває процес формування професійної свідомості, на думку М. М. Нечаєва, у виші [7]. З'ясування специфіки професійної свідомості студентської молоді, яка навчається за різними формами навчання, допоможе у розв'язанні проблеми вдосконалення вищої професійної освіти та підвищення якості підготовки фахівця з вищою освітою, оскільки саме професійна

свідомість, на думку Н. Ф. Шевченко, презентує характер та рівень професійного розвитку особистості [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Як засвідчує аналіз психологічної наукової літератури, розв'язання проблеми професійної свідомості започатковано у низці досліджень, спрямованих або на вивчення психологічних детермінант процесу професіоналізації (О. О. Бодальов, Є. О. Клімов, О. О. Деркач, Ю. П. Поварьонкін, М. С. Пряжніков, Л. М. Мітіна, О. В. Москаленко, О. Р. Фонарьов та ін.), або на встановлення причин неефективності професійної діяльності фахівців та вирішення задач із удосконалення професійної підготовки (Г. В. Акопов, І. Я. Лернер, М. М. Нечаєв, О. Б. Орлов, Д. В. Ронзін та ін.).

Найактивніші дискусії у зв'язку з цим точилися навколо двох проблем: по-перше, якою є структура професійної свідомості; по-друге, виокремлення основних детермінант формування/розвиток професійної свідомості.

Розв'язання кожної з них вимагає з'ясування сутності категорії «професійна свідомість». У наукових джерелах відстежується чотири основні підходи, в межах яких визначається професійна свідомість: системний, процесуально-динамічний, особистісно-діяльнісний та психосемантичний.

В межах системного підходу (Б. Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов, О. М. Леонт'єв, Б. М. Теплов, В. Д. Шадріков) професійна свідомість розглядається як багаторівневе, системнодетерміноване утворення, особливості функціонування якого зумовлені комплексом факторів та умов.

Процесуально-динамічний підхід (К. О. Абульханова, М. І. Воловікова, В. А. Елісеєв) під професійною свідомістю розуміє динамічну систему, компоненти структури якої зазнають якісних змін на послідовних етапах професійної підготовки, оптимізації становлення яких сприяють внутрішні детермінанти та психологічні механізми.

За особистісно-діялісним підходом (Е. Ф. Зеєр, І. О. Зімяя, С. Л. Рубінштейн, І. С. Якіманська) професійна свідомість особистості як суб'єкта діяльності тлумачиться як активність, яка зумовлена внутріособистісними детермінантами, діяльнісно організованими.

Семантична площина, в системах значень якої відображена суб'єктивна специфіка сприйняття, усвідомлення та практичної реалізації фахівцем норм, настановлень, мотивів, цінностей і смислів професійної діяльності, називається про-

фесійною свідомістю відповідно до психосемантичного підходу (О. Ю. Артем'єва, О. Ф. Бондаренко, В. Ф. Петренко, О. Г. Шмельов).

Визначаючи категорію «професійна свідомість», як бачимо, найчастіше вказується, що вона є особливою формою свідомості особистості та водночас підкреслюється її детермінація професійною діяльністю: а) професійна свідомість охоплює всі прояви свідомості особистості, які пов'язані з її професійною діяльністю (Г. В. Акопов) [1, с. 4]; б) професійна свідомість є формою відображення професійної реальності як інтегральне особистісне утворення суб'єкта діяльності (Н. І. Гусякова) [3]; в) професійна свідомість як детермінована професійною належністю специфіка репрезентацій у свідомості світу взагалі і предмета праці, зокрема (Н. Ф. Шевченко) [10]. Ще однією особливістю усіх тлумачень професійної свідомості є підкреслювання полірівневості, системності та інтегрованості цього утворення (психічного або особистісного).

З-поміж досліджень проблем професійної свідомості найгрунтовніше вивченими є професійна свідомість вчителя (Г. В. Акопов, Н. І. Гусякова, М. М. Нечаєв, І. В. Вачков, Є. І. Ісаєв, Є. І. Рогов, Ю. М. Швалб, С. Г. Косарецький та ін.), психолога (Н. Ф. Шевченко, Н. О. Кучеровська, О. Р. Фонарьов, А. І. Зеліченко, Г. І. Степанова та ін.), останнім часом почали вивчати професійну свідомість юриста (Н. Я. Соколов, С. П. Іванова, В. І. Тимченко, О. В. Кобець, Р. Р. Муслумов, Л. М. Гайсина та ін.) та лікаря (В. П. Андронов).

Варто зазначити, що сутність професійної свідомості трактується, якщо не зважати на деякі відмінності предмета, процесу та результату праці, в цілому однаково: як атрибут суб'єкта діяльності; як показник професійного самовизначення; як умова професійного розвитку та саморозвитку суб'єкта діяльності; як здатність суб'єкта до ціннісно-сміслового саморегулювання; як сукупність професійних знань, поглядів, ідей, теорій, норм та правил, що виявляються в професійній діяльності; як поєднання професійної освіченості, культури діяльності та рефлексивності; як інтеграція професійних цінностей, науково-теоретичних знань, програми професійних дій і знань про себе як про представника певної професії [1;3;10]. Досить часто, як бачимо, визначення професійної свідомості дається через опис основних її структурних компонентів.

Спроби вибудувати структуру професійної свідомості здійснювалися у психологічній науці з 70-х років ХХ століття.

В. В. Єрмолін запропонував структурну організацію професійної свідомості особистості, в якій виділив дві складові: внутрішню і зовнішню [5]. При цьому внутрішня структура професійної свідомості включає компоненти професійної раціональності, чутливості та волі, а зовнішня – знання про професію, вимоги до особистості, яка здійснює професійну діяльність; оцінювання свого місця в системі виробничих відносин, оцінювання значущості професії, процесу та результату своєї роботи; результат перетворення самої професійної діяльності в ідеальне явище. Досить популярною є трискладова структура професійної свідомості вчителя, що включає когнітивну, афективну та поведінкову складові.

Як правило, описуючи структурну організацію професійної свідомості, більшість дослідників дотримувалися положення про те, що професійна свідомість є специфічною формою свідомості особистості, а це означатиме, що основні компоненти професійної свідомості визначатимуться структурною організацією свідомості. Свідченням реалізації цього є структура професійної свідомості практичного психолога Н. Ф. Шевченко, що, ґрунтуючись на трикомпонентній структурі свідомості особистості, включає значення (понятійно-категоріальний апарат психології), смисли (що виражаються у професійних мотивах, цілях та інтересах) і чуттєву тканину (особливості сприйняття реальності фахівцем, що виникає у професійній взаємодії) [10]. Як зазначає Г. В. Акопов, проблема структури професійної свідомості ставиться в двох планах: будова (компоненти) свідомості (професійна пам'ять, увага, афекти, перцепція, воля, мислення тощо) та функції свідомості (професійні цілі, професійні плани, програми, професійні ставлення, оцінки, самооцінки, професійна самосвідомість) [1]. До речі, поняття «професійна свідомість» та «професійна самосвідомість» чітко розмежовуються [6; 9]. Більше того, такі утворення в системі особистості як переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, спрямованість, соціальні потреби, мотиви та інтереси, прагнення, соціально орієнтоване мислення, воля та почуття, на думку М.Й.Боришевського, складають підсистему як свідомості, так і самосвідомості [2].

Структурно-функціональна модель професійної свідомості Н. І. Гусякової, яка включає ядро професійної свідомості (образ «Я») і дві підструктури: підструктуру характеристик і властивостей (установки, спрямованість, активність, емоційність, знаковість, вольові властивості) та підструктуру функцій (когнітивна, рефлексивна, породжувальна, регулятивно-оцінювальна,

комунікативна, прогностична, відображувальна) [3] є спробою об'єднати як будову, так і функції професійної свідомості в єдиній моделі.

Формулювання мети статті. Метою статті є вивчення динаміки професіоналізації свідомості студентів різних напрямів підготовки та форм навчання на різних етапах професійного навчання у виші.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Коли ставиться питання про необхідність вдосконалення професійної підготовки у виші, зміни середовища та умов професійного становлення особистості майбутнього фахівця, взагалі, проблема підвищення якості освіти, передусім ми прагнемо вибудувати систему цілеспрямованих впливів на ті або інші особистісні утворення майбутнього фахівця. Але, як влучно відмітив Г. В. Акопов, не завжди професіоналізація свідомості через вплив на її компоненти буде оптимальною [1].

Для з'ясування специфіки професійної свідомості студентів денної та заочної форми навчання, молодших та старших курсів, різних напрямів підготовки доречним було б виявлення основних її змістових характеристик. З цією метою нами було сплановано та реалізовано експериментальне дослідження основних функцій-складових професійної свідомості.

При організації дослідження ми виходили з того, що, по-перше, професійна свідомість зазнає якісних змін на послідовних етапах професійної підготовки в умовах вишу [3]; по-друге, професійна підготовка майбутнього фахівця (педагога, психолога) передбачає засвоєння норм, правил поведінки, стійкої системи цінностей, що відповідає професійному етикету; оволодіння системою теоретичних знань, технологіями та методикою професійної діяльності; а також формування професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, готовності до професійної діяльності та професійної ідентифікації [8]; по-третє, студент-заочник в більшості випадків чітко усвідомлює мету, завдання, зміст, особливості професійної діяльності педагога в сучасних умовах, знає у розв'язуванні яких професійно-педагогічних завдань він відчуває труднощі й яких знань йому бракує для їхнього подолання, тоді як студенти денної форми навчання тільки починають усвідомлювати роль педагогічної професії; у подальшому в процесі педагогічної практики пізнають специфіку вчительської професії, осмислюють необхідність теоретичних знань із психолого-педагогічних дисциплін та методики викла-

дання предмета, переконуються в правильності вибору професії; студент-заочник і студент денної форми навчання частіше відрізняються віковими особливостями і набутим досвідом [4].

Обираючи метод дослідження, ми виходили з того, що, він повинен дозволяти отримати максимально повну інформацію про основні складові професійної свідомості, відповідати функціональній структурі професійної свідомості та задовольняти потреби масових досліджень та оперативної обробки.

В дослідженні використовувалася діагностична анкета професійної свідомості (Г. В. Акопов, Н. П. Красікова) (закритий варіант анкети). Пропонована ними анкета містить змістовні запитання, які діагностують функції професійного цілепокладання («Що є головним в підготовці інженера, вчителя, психолога?» тощо); ставлення («Як Ви оцінюєте підготовку до професійної діяльності, яку отримуєте у виші?», «Чи змінилася Ваша думка про професію за час навчання?»); знання і прогнози («Які труднощі майбутньої роботи?»); ідентифікації (якості особистості).

Вибірка складалася зі студентів 1-5 курсів напрямів підготовки «Психологія» (45 студентів), «Початкова освіта (23 студентів) та фізика» (38 студентів), з них 23 студента заочної форми навчання та 83 студенти денної форми навчання. Всі студенти заочної форми навчання працювали за фахом. Вік досліджуваних 17-35 років.

Отримані в ході анкетування дані аналізуватимуться, зважаючи на такі характеристики студентів: тривалість часу професійної підготовки у виші, напрям підготовки та форма навчання.

Варто одразу зазначити, що оскільки більшість запитань анкети передбачали дві та більше відповідей, то загальна сума їх виборів практично завжди перевищувала сто. В деяких випадках студенти уникали відповіді на окремі запитання, тоді загальна сума за групою була менша 100%.

Студенти всіх трьох напрямів підготовки виявили однакові тенденції у відповідях на всі запитання анкети. Найсуттєвіші відмінності у відповідях були помічені між студентів різних курсів навчання та форм навчання (денної та заочної).

Тому надалі ми не будемо вдаватися до аналізу відмінностей в особливостях професійної свідомості студентів різних напрямків підготовки.

Вивчення ставлення студентів до навчання у виші виявило, що суттєво зменшується від курсу до курсу кількість студентів, які дуже задоволені та задоволені підготовкою до професійної діяльності, яку отримують у виші (див. табл.1).

Таблиця 1

Оцінка професійної підготовки у виші

Курс	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	5-й курс
Оцінка					
Дуже добре	40	9	8	0	0
Добре	47	91	69	53	47
Задовільно	13	0	23	41	47
Незадовільно	0	0	0	6	6

При цьому, як видно з таблиці 1, серед студентів 4-5 курсів з'являються такі, що оцінюють рівень підготовки незадовільно. Задовільні оцінки професійної підготовки дають студенти всіх курсів, окрім другого (в нашому випадку – це студенти-заочники). Ми припускаємо, що останні мають чіткі уявлення про ті знання та навички, які необхідні для професійної діяльності.

Висловлювання пропозиції з удосконалення професійної підготовки у виші свідчить про усвідомлення студентами сутності процесу професійної підготовки, особливостей професійної діяльності. Так, зокрема, студенти-заочники (як не дивно) та студенти третіх-п'ятих курсів пропонують суттєво збільшити тривалість виробничої практики. Останнім це потрібно для формування професійних навичок, а студенти-заочники прагнуть до виконання діяльності в присутності досвідченого методиста задля усунення можливих помилок у власній професійній діяльності. З такою ж мотивацією висловлювалася пропозиція збільшити кількість практичних та лабораторних занять студентами усіх без винятку курсів. Нарешті, студенти другого-п'ятого курсів висловлюються за більшу гнучкість в організації навчального процесу, а студенти першого курсу вимагають посилити контроль за навчанням студентів, що, ймовірно, пов'язано з особливостями переходу від шкільного (регламентованого) навчання до вузівського навчання зі значним відсотком самостійної роботи та відкладеним у часі як контролем знань, так і зворотнім зв'язком.

Питання про цілі професійної підготовки фахівця виявляє специфіку становлення професійної свідомості на різних етапах професійного навчання. По-перше, до третього курсу зростає об'єм представлення цілей, а зі збільшенням часу професійної підготовки дещо знижується. По-друге, добре відстежується домінування окремих цілей у студентів різних форм і терміну навчання.

Таблиця 2

**Цілі професійної підготовки у професійній
свідомості студентів**

Курс	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	5-й курс
Головне в підготовці фахівця					
Теоретичні знання за фахом	58	61	54	65	33
Практика за фахом	61	65	100	100	80
Загальна методична підготовка	26	30	31	35	27
Деякі предмети гуманітарного циклу	5	4	8	0	0
Уміння самостійно працювати	29	26	31	24	27
Організація навчального процесу у вузі	34	4	0	0	7
Кваліфікація викладачів та їх вміння працювати зі студентами	21	48	69	47	47
Особистісні якості студента	37	52	31	29	52
Разом	271	290	324	300	273

Так, з таблиці 2 видно, що для студентів п'ятого курсу та студентів-заочників 2 курсу особистісні якості є метою професійного навчання у 52 % випадків. Для студентів всіх курсів основною метою професійної підготовки є практика за фахом, недостатньо усвідомлюються студентами старших курсів значення теоретичної підготовки за фахом. Тоді як у студентів-заочників вона є практично такою ж значущою, як і практична підготовка.

Турбує той факт, що студентами практично не усвідомлюється роль гуманітарних, психолого-педагогічних дисциплін у становленні фахівця (див. Табл. 2).

Усвідомлення студентами ймовірних труднощів у майбутній професійній діяльності також є свідченням повноти сформованості професійної свідомості. Адже прогнозування ймовірних утруднень ґрунтується на досить повному образі професійної діяльності, розумінні вимог професії до особистості, адекватній самооцінці та здатності до професійного рефлексивного мислення.

З першого по п'ятий курс зростає відсоток студентів, які прогнозують собі труднощі в роботі (з 32% до 82%), і зменшується відсоток тих, що непевні у тому, чи будуть труднощі у роботі: з 65% у першого курсу до 24% у студентів п'ятого курсу, тоді як заперечну відповідь дають лише по 3% студентів першого та другого курсів. При цьому слід зазначити, що 43 % студентів-заочників (студенти, які працюють за фахом) очікують труднощів

у роботі, а 48 % не знають, чи будуть ці труднощі пов'язані з професійною діяльністю.

Як виявило опитування, найбільше студенти очікують труднощі, пов'язані з браком практичних навичок, при цьому, як видно з таблиці 3, відсоток таких студентів з кожним курсом лише зростає і досягає 87 %. Порушують загальну тенденцію лише студенти другого курсу, студенти-заочники, які здійснюють професійну діяльність, а тому досить добре усвідомлюють брак таких навичок і описують скоріше труднощі реальні, аніж труднощі майбутньої професійної діяльності. Варто також відмітити зростаючу впевненість студентів у їх спроможності забезпечити роботу з людьми.

Таблиця 3

Причини труднощів у професійній діяльності

Курс	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	5-й курс
Основні труднощі в професійній діяльності					
Брак знань за фахом	11	9	8	12	20
Брак практичних навичок	29	61	46	88	87
Організаційні	13	9	8	0	7
Психологічні (робота з людьми)	32	22	31	6	7
Особистісні властивості (риси вдачі)	16	17	8	12	7

Як видно з таблиці 3, з першого до п'ятого курсу студенти набувають впевненості у здатності справитися з психологічними труднощами, як, до речі, і усвідомлюють позитивні зміни особистості, що відбуваються в процесі професійного навчання.

З першого по п'ятий курс зростає відсоток студентів, думка про професію яких змінилася (з 54% до 80%). Відсоток тих, чия думка змінилася частково, практично незмінний і коливається в межах 15-20%, а ось відсоток тих, чия думка про професію залишилася незмінною, зменшується з першого до п'ятого курсу з 31 % до 7 %. Це може свідчити як про зростання готовності до професійної діяльності у студентів старших курсів, так і про завершення процесу професійного самовизначення. У студентів-заочників думка про професію залишається незмінною у 26%, змінюється лише частково – у 44%. Це ще раз підтверджує наше припущення про те, що студент-заочник, який працює за фахом, має більш чітке уявлення про професію, а, отже, його професій-

на свідомість формується не лише під впливом професійної освіти, але й в процесі професійної діяльності.

У студентів різних напрямків підготовки денної форми навчання спостерігається однакова тенденція у зміні думки про професію (див. табл. 4).

Як видно з таблиці 4, найбільше впливає на зміну думки про професію розуміння її сутності, що є свідченням формування готовності до професійної діяльності та загалом професійної свідомості, яка не суттєво, та все ж впливає на зміну суджень про професію новий досвід та про професійні навички.

Таблиця 4

Причини мінливості суджень студентів про професію

Курс	1-й курс	2-й курс	3-й курс	4-й курс	5-й курс
Причини зміни думки про професію					
Розчарування у професії	8		15	6	27
Зрозумів, що це цікава спеціальність	32	17	15	12	0
Став глибше розуміти свою професію	50	52	54	59	53
З'явився досвід і професійні навички	16	13	15	24	20

Як бачимо з таблиці 4, відсутнє розчарування у професії лише серед студентів-заочників, які свідомо обирали спеціальність, займаючись професійною діяльністю за фахом. Це ще раз доводить важливість професійного самовизначення, необхідність створення повного професійного плану, пізнання себе.

Виокремлюючи професійно важливі властивості особистості, студенти виявляють обізнаність з професією, її особливостями, знайомство з представниками професійної спільноти, які досягли значних професійних успіхів. Варто відзначити, що понад 50 % студентів були одноставними у виокремленні щонайменше 5 професійно важливих якостей, окрім студентів 5 курсу, які виділили лише дві такі якості. Аналіз оцінок студентами професійно важливих якостей засвідчив, що для студентів всіх курсів визначальним є знання з фаху (71 – 93 % виборів), уміння працювати з людьми (61 – 87 % виборів), відповідальність (окрім п'ятикурсників) (58 – 78 % виборів). Цікаво, що якщо першокурсники вважають професійно важливою якістю наполегливість і уміння самостійно мислити та приймати рішення, які ймовірно є вирішальними на етапі вибору професії, профе-

сійного самовизначення і були перенесені на подальшу професійну діяльність, то у студентів-заочників, які уже здійснюють професійну діяльність, професійно важливою якістю педагога є витримка та вихованість. Майбутні психологи професійно важливими вважають тактовність і вміння швидко оцінювати ситуацію, які загалом віддзеркалюють специфіку професійної діяльності психолога. Але проходження виробничої практики на четвертому курсі вносить корективи у бачення професійно важливих якостей, без яких буде суцужно, тому їх залишається лише дві: знання з фаху та вміння працювати з людьми.

Самооцінка сформованості професійно важливих якостей особистості у майбутніх фахівців виявила загалом їх низький рівень розвитку. Перший курс вважає, що належний рівень розвитку має лише витримка, неприпустимо низький рівень розвитку знань за фахом, а решта перебувають на середньому рівні розвитку. Студенти-заочники виявили значно вищий рівень самооцінки всіх професійно важливих якостей, окрім знань за фахом. До речі, лише вони вважають, що не мають знань з фаху, це можна пояснити тільки тим, що вони дуже добре усвідомлюють, яких саме знань їм бракує для здійснення ефективної професійної діяльності. Студенти п'ятого курсу загалом високо оцінюють знання за фахом та достатньо уміння працювати з людьми, що засвідчує належний хід професіоналізації. Студенти другого-четвертого курсів вважають, що у них достатньо високо сформовані відповідальність та уміння мислити і самостійно приймати рішення. Решту якостей студенти практично не знаходять у себе. Щоправда, відсоток студентів, у яких розвиваються професійно важливі якості, хоча й незначно, але зростає з кожним роком навчання у виші. Причину цьому ми вбачаємо у неналежній увазі до особистісного розвитку фахівця, становлення його професійної свідомості, адже сучасна освіта переважно орієнтується на знання. При вступі – відбір лише за знаннями, при державній атестації – лише оцінювання знань та професійних вмінь, а визначення професійної придатності до професійного навчання та професійної діяльності відсутнє, діагностика психологічної готовності до професійної діяльності не є обов'язковим елементом професійної підготовки, а про діагностику професійно важливих якостей, а водночас і рівня розвитку професійної свідомості теж не йдеться. Немає ресурсів на реалізацію цієї складової професійної підготовки – професійно-особистісної підготовки, а головне немає розуміння, що саме вона визначатиме ефективність професійної діяльності в майбутньому.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Отже, результати нашого дослідження професійної свідомості студентів на різних етапах професійної підготовки та різних форм навчання дозволяють зробити такі висновки:

- по-перше, виявлено суттєві відмінності у становленні професійної свідомості студентів денної та заочної форми навчання, що визначаються впливом на цей процес не лише професійної підготовки у виші, але професійної діяльності, яку здійснюють студенти-заочники;
- по-друге, напрям підготовки суттєво не позначається на формуванні професійної свідомості, окремих її складових, основні відмінності викликані лише тривалістю професійної підготовки у виші;
- по-третє, порівняння розвитку діагностованих функцій професійної свідомості: професійного цілепокладання; ставлення; знання і прогнозів; ідентифікації засвідчує неоднорідність їх розвитку в межах професійної підготовки у виші, зокрема, недостатньо формується функція ідентифікації.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у з'ясуванні гендерних особливостей професійної свідомості, виявлення тих компонентів професійної свідомості, які, будучи сформованими в період підготовки до професійної діяльності, зазнають змін в процесі її здійснення, а також виокремлення сукупності чинників трансформації / розвитку та вивчення специфіки їх впливу на формування професійної свідомості в професійній діяльності.

Список використаних джерел

1. Акопов Г. В. Диагностика профессионального сознания / Г. В. Акопов // Психология в вузе. – 2004. – № 4. – С. 3–38.
2. Болтівець С. Самосвідомість особистості у саморусі людства / С. Болтівець // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 7. – С. 77–80.
3. Гуслякова Н. И. Психологические механизмы становления профессионального сознания будущего учителя: автореф. дисс. на соиск. науч. степени док. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Нина Ивановна Гуслякова. – Самара, 2010. – 40 с.
4. Дубасенюк О. А. Дослідження ефективності професійної підготовки студентів заочної форми навчання у процесі вивчення педагогічних дисциплін / О. А. Дубасенюк // Інформацій-

- но-телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Ч. 2. / за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. – Львів : ЛДУ БЖД, 2009. – С. 204–208.
5. Ермолин В. В. Предпосылки формирования профессионального призвания / В. В. Ермолин. – Ростов-на-Дону, 1974. – 165 с.
 6. Кльоц А. С. Психологичні особливості розвитку професійної самосвідомості практичного психолога / А. С. Кльоц // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 9. – С. 70–74.
 7. Нечаев Н. Н. Профессиональное сознание как центральная проблема психологии / Н. Н. Нечаев // Новые методы и средства обучения – 1988. – № 1 (5). – С. 3–37.
 8. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.
 9. Семенова Е. М. Развитие профессионального самосознания педагога (Тренинговые упражнения) / Е. М. Семенова // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 1. – С. 7–12.
 10. Шевченко Н. Ф. Професійна свідомість психолога: методологічний та прикладний аспект / Н. Ф. Шевченко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр.; Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізький національний університет». – 2012. – № 1. – С. 16–23.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Akopov G. V. Diagnostika professional'nogo soznaniya / G. V. Akopov // Psihologija v vuze. – 2004. – № 4. – S. 3–38.
2. Boltivec' S. Samosvidomist' osobystosti u samorusi ljudstva / S. Boltivec' // Praktychna psihologija ta social'na robota. – 2013. – № 7. – S. 77–80.
3. Gusljakova N. I. Psihologicheskie mehanizmy stanovlenija professional'nogo soznaniya budushhego uchitelja: avtoref. diss. na soisk. nauch. stepeni dok. psihol. nauk : spec. 19.00.07 «Pedagogicheskaja psihologija» / Nina Ivanovna Gusljakova. – Samara, 2010. – 40 s.
4. Dubasenjuk O. A. Doslidzhennja efektyvnosti profesijnoi' pidgotovky studentiv zaochnoi' formy navchannja u procesi vyvchennja pedagogichnyh dyscyplin / O. A. Dubasenjuk // Informacijno-telekomunikacijni tehnologii' v suchasnij osviti:

- dosvid, problemy, perspektyvy: zb. nauk. prac'. – Vyp. 2. – Ch. 2. / za red. M. M. Kozjara, N. G. Nychkalo. – L'viv: LDU BZhD, 2009. – S. 204–208.
5. Ermolin V. V. Predposylki formirovanija professional'nogo prizvanija / V. V. Ermolin. – Rostov-na-Donu, 1974. – 165 s.
 6. Kl'oc A. S. Psychologichni osoblyvosti rozvytku profesijnoi' samosvidomosti praktychnogo psykologa / A. S. Kl'oc // Praktychna psykologija ta social'na robota. – 2009. – № 9. – S. 70–74.
 7. Nechaev N. N. Professional'noe soznanie kak central'naja problema psihologii / N. N. Nechaev // Novye metody i sredstva obuchenija – 1988. – № 1 (5). – S. 3–37.
 8. Osnovy praktychnoi' psihologii' : pidruchnyk / V. Panok, T. Tytarenko, N. Chepeljeva ta in. – K. : Lybid', 2001. – 536 s.
 9. Semenova E. M. Razvitie professional'nogo samosoznanija pedagoga (Treningovyje uprazhnenija) / E. M. Semenova // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2013. – № 1. – S. 7–12.
 10. Shevchenko N. F. Profesijna svidomist' psykologa: metodologichnyj ta prykladnyj aspekt / N. F. Shevchenko // Problemy suchasnoi' psihologii' : zb. nauk. pr.; Instytut psihologii' im. G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny; Derzh. vyssh. navch. zakl. «Zaporiz'kyj nacional'nyj universytet». – 2012. – № 1. – S. 16–23.

O.V. Savytska. Dynamics of professionalization of consciousness at various stages of training at higher educational institution. The main approaches to the study of consciousness and professional consciousness (systemic, structural and dynamic, personality and activities, psychosemantic) are characterized by the author. The essence of the professional consciousness is explicated. N.I. Husliakova's structural and functional model of the professional consciousness, V.V. Yermolin's double-component model of the professional consciousness, and three-component models of the professional consciousness are described by the author. The most attention is paid to the so-called functional structure of the professional consciousness. The professional consciousness is noted to be distinguished as a form of professional reality representation, as an integral personality formation of the subject of activities. Professional consciousness as a dynamic system, whose components are undergone qualitative changes in the process of professional training at higher educational institution, is developed and formed during professiogenesis. The main objectives of the professional training and characteristics of part-time students, which may affect the specifics of their consciousness professionalization, are described by the author. The results of an empirical study of the specific content of stu-

dents' professional consciousness at various stages of professional training at the university are presented in the article. It is established that there are significant differences in the development of professional consciousness of full-time and part-time students; part-time students' professional activities rather than professional training at the university are determined to influence on this process. The direction of training is defined not to be significantly reflected in the professional consciousness, its components; the main differences are caused only by the stage of professional training at higher educational institution. The comparison of the development of professional consciousness's diagnosed functions: professional goal-setting, attitude, knowledge and forecasts, identification confirms the heterogeneity of their development within professional training at higher educational institutions, in particular, the function of identification is not enough formed.

Key words: higher vocational education, professional development of the personality, professionalism, consciousness, professional consciousness, structure of professional consciousness, diagnostics of professional consciousness, professional settings.

Received October 14, 2014

Revised November 12, 2014

Accepted December 06, 2014

УДК 159.9

Н.М. Семенів

semenivnat@gmail.com

СУЧАСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ У СТРУКТУРІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Semeniv N.M. Modern methods of researching ethnic stereotypes in the structure of inter-ethnic interaction / N.M. Semeniv// Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D.Maksymenko, L.A.Onufriieva. – Issue 27. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 486–500.

Н.М. Семенів. Сучасні методи дослідження етностереотипів у структурі міжетнічної взаємодії. У статті розглянуто сучасні методи дослідження етнічних стереотипів, їх застосування в практиці дослідження міжетнічних відносин.